

Marklandets uppkomst.

Landsarkivarien Josef Sandström har förtjänsten av att vara den förste, som i modern tid har gjort ett utkast till historisk framställning av de stående skatternas utveckling i Svealandskapen under medeltiden¹. Han har dessutom ägnat marklandsindelningen en specialundersökning och kommit till resultatet, att denna indelning genomförts av hänsyn till den avrad, som föll inom ett bordsrättsförhållande, samt till det jordpris, som tillämpades vid bordsköp². Norm för den statliga beskattningen har enligt Sandström denna indelning blivit först efter Gustaf Vasas skattereformer.

I mitt arbete »Statsmakt och statsfinans i det medeltida Sverige» (Gbg 1940) har jag tagit upp frågan om marklandet och kommit till resultat, som väsentligt avvika från Sandströms. Dessa resultat äro, att marklandet har varit ett slags jordemantal, en generell jordtaxering, som införts vid 1200-talets mitt, och att dess tillkomst inneburit en genomgripande förändring i den svenska statens ekonomiska organisation. Sverige har med marklandsindelningen övergått till jordbeskattning. Marklandet har därjämte vid sin tillkomst generellt reglerat avrad och jordpris, och det har även senare fyllt denna funktion, ehuru ej lika direkt.

Nyligen har Sandström i en häftigt polemisk uppsats i svensk Historisk Tidskrift, »Marklandet i Svealandskapen»,

¹ Sandström, De stående skatterna i Svealand under medeltiden (sv. Hist. Tidskrift, 1913).

² Dens. Markland och bordsrätt. Till frågan om marklandsuppskattningens uppkomst i Svealandskapen (Upplands fornminnesförenings tidskrift V, 1927, bil. 3).

tagit upp frågan om marklandet till diskussion¹. Han vidhåller alltigenom sina tidigare uppfattningar och förklarar, att mina resultat äro förfelade. Företeelser av denna art förekomma då och då inom svensk medeltidsforskning, och det är ej alltid de äro av det intresse, att de påkalla ett fortsatt meningsutbyte. Emellertid har den här behandlade frågan stor betydelse för kännedomen om Sveriges finansiella och sociala förhållanden under medeltiden, och den är därtill av en så speciell natur, att mycket få äro i stånd att bilda sig en egen uppfattning i den. Följaktligen ser jag mig nödsakad att taga upp de av Sandström behandlade problemen till förnyad prövning.

1.

En kardinalpunkt, när det gäller frågan om marklandets ursprungliga natur och användning, är dateringen av marklandets uppkomst.

Före min undersökning har man ansett, att marklandsindelning funnits i Sverige från mitten av 1100-talet. Denna uppfattning har varit vedertagen och ej närmare diskuterad. De svenska forskare, som förut arbetat på detta område, ha ej varit orienterade i de resultat, som uppnåtts rörande jordindelningen i övriga nordiska länder, och därför har ingen blivit slagen av det underliga i denna datering. Danmark, föregångslandet i Norden i fråga om de nya, högmedeltida organisationsformerna, införde marklandsindelningen först vid början av 1200-talet². I Norge fixerades landskylds-

¹ När detta skrives, har det häfte i svensk Historisk Tidskrift, som innehåller Sandströms uppsats, ännu icke utkommit. Uppsatsen har spritts i särtryck. Redan innan den kommit mig tillhanda, har den återopats av docenten Torvald T:son Höjer i en inläga till större akademiska konsistoriet i Uppsala som en »skarp källkritisk granskning» av min ovannämnda bok, framförd sedan denna hunnit »bliva mera känd». Uppsatsen har sålunda liksom flera andra, i särtryck spridda bidrag till svensk Historisk Tidskrift, fyllt en praktisk uppgift i docenten Höjers publicistiska kampanj för att er hålla förord i en pågående professorskonkurrens.

² Se S. Bolin, *Ledung och frälse*, Lund 1934, s. 21 not 3; Lönnroth, *Statsmakt och statsfinans*, s. 61, samt där anförd litteratur.

delningen först genom landslagen under senare delen av 1200-talet¹. Om den svenska marklandsindelningen härstammade från 1100-talet, skulle detta innebära, att Sverige, som i alla andra avseenden var senare utvecklat än Danmark och Norge, i detta viktiga avseende skulle vara föregångsland.

Teorien, att det svenska marklandet skulle ha varit införd redan vid mitten av 1100-talet, hänger på två brev, D. S. 51 och 63. I det förra omtalas en donation till Viby kloster, bestående i första hand av byn Viby »cum omnibus appendiciis». Det heter vidare: »Huic quoque loco et pactioni additus est trium marcarum census perpetuo possidendus, qui vulgo aueret vocatur, que hic annotare cura diligenti curavimus. In villa scutle marca et X solidi. In villa ekam XIII solidi. In villa hoa solidus et quarta pars solidi. In villa Walby VI solidi. In villa dalby IIII solidi. In villa soles-tam VIII solidi. In villa molstathe VI solidi. Quarta marca suprascriptis tribus addita est . . . in villa que flomsakre nuncupatur». Samma uppräknings förekommer i ett konung Knut Erikssons skyddsbrev, D. S. 63. Det donerade anges här förutom »predium» Viby vara »trium . . . marcarum census in his locis annuatim colligendus, in villa scutle marca et decem solidi . . . Summa trium marcharum annuus redditus a prefatis fratribus perpetuo possidendus». Den enda skillnaden mellan de båda brevens uppgifter om donationen är, att D. S. 63 anger avraden i »hoa» till två örtugar i stället för en, medan, som Sandström påpekat, den fjärdedels örtugen preciseras att utgå »in inferiori hoa». I samma brev heter det vidare: »Preterea dederunt predictis monachis alii fideles pro salute animarum suarum: Stephanus archiepiscopus unam marcam annui redditus. Sweno frater eschilli dimidiam horam in ursturster. Ragenfrid filia ricwid III solidos in briste et quartam partem solidi, et alios III solidos vendidit eis in wedlum. Clemens et Igul dederunt

¹ Asgaut Steinnes, Leidang og Landskyld, Oslo 1927, s. 5 f.; dens., Mål, vekt og verderekning i Noreg, Nordisk Kultur 30, s. 141 f.

dimidium solidum in spangum. Ingeberch vendidit eis solidum et dimidium in grenbuj et tres solidos in bildebui; preterea habent solidum in loustum et solidum et dimidium in hagbui. Botilt comitissa dedit eis dimidiam horam in lene»¹.

Enligt Sandström skall i brevet D. S. 63 omnämnas »med sina marklandstal uppräknade jordegendomar», vilka donerats av Sven, Eskils broder, och andra. Resultatet vinnes genom att Sandström översätter »dimidia hora» med »ett halvt öresland». Men »dimidia hora» betyder endast »ett halvt öre». Ingenstädes i brevet talas om markland, öresland eller örtugland utan endast om mark, ören och örtugar. Uttrycken få icke uppfattas i konsekvens med uttryck i ett eller flera århundraden yngre brev utan i konsekvens med i brevet tidigare omtalade donationer av mark, ören och örtugar. De donationer, som gjorts av Sven, Eskils broder m. fl. äro inga definierade jordegendomar såsom Viby by, som doneras helt och hållet. De utgöra avradsränder, som utgått i fixerade belopp av byarnas avkastning. I enlighet härmed angivas de också uttryckligen i brevet som »census in his locis annuatim colligendus» och som »annuus redditus a fratribus perpetuo possidendus». Sandströms uppfattning, att det här skulle vara fråga om »med sina marklandstal uppräknade jordegendomar», står i strid med brevet klara uppgifter. Även i D. S. 51 anges med en ovanligt tydlig definition, vad det är frågan om. Vad som doneras, är »census», »qui vulgo aueret vocatur», d. v. s. en ränta, som kallas avrad. Räntesumman, tre mark, är fördelad med olika belopp på olika byar². Det framgår ej av

¹ Sandström beklagar, att jag »egendomligt nog med fullständig tystnad förbigått» en del av dessa poster. I min föregående undersökning har jag för tydlighetens skull blott berört några typexempel. Jfr Sandström, Marklandet i Svealandskapen, s. 3.

² Som Sandström mycket riktigt anmärker, a. a. s. 3, stämmer ej summan av byarnas avrad exakt med de tre marken; det blir en fjärdedels örtug över. Sandström har ej märkt, att summan ännu mindre stämmer i D. S. 63, där den likaledes uppges till tre mark men där det blir ytterligare en örtug över, den nytillkomna i »Hoa». Den fjärdedels örtugen utgick »in inferiori hoa». Medeltidens summeringar äro sällan anlagda på att stämna

något av breven vilken grad av äganderätt avradsröntorna medförde till den jord, som avkastade avraden. Emellertid synes det framgå av omregleringen av byn Hovs avrad, att med de donerade avradssummorna följt dispositionsrätten över en bestämd bys eller bydels avrad.

Utom de här diskuterade breven D. S. 51 och 63 har Sandström framdragit ett påvebrev från 1220, D. S. 202. Brevet skall »ytterligare och till överflöd» vederlägga mitt »påstående att man icke finner marklandsindelningen förr än vid 1200-talets mitt». Att det i detta brev »är fråga om jordegendom — icke endast om avradsbelopp — torde vara obestriddigt», skriver Sandström¹.

Det är mycket lyckligt, att Sandström riktat uppmärksamheten på detta brev, ty dess vittnesbörd äro ännu klarare än de föregåendes. I brevet, ett påvligt skyddsbrev för S. Maria kyrka i Hagby, talas om »quatuordecim solidos vestre monete, quos habet ecclesia vestra in villa de Hagbj, sex solidos quos habet in villa de Horsmiraland», etc. Det är här uttryckligen fråga om *solidi vestre monete*, d. v. s. penningavrad; det är utan vidare klart, att det här ej gäller marklandsindeldad jord. Utom avradsröntor uppräknas i detta brev en by Forsa, en halv by Eka »och sex örtugar i samma by», samt en äng. De uppräknade egendomarna samman-

på örtugen, när örtugarna ändå komma rättsligt med i en specifikation, och summan tre mark är säkerligen approximativ. Byn Hovs avrad har reglerats om och preciserats före det senare brevets utfärdande, varvid avradssumman höjts; denna höjning har kommit den tidigare donationen till godo. År 1288 innehöll Hov åtminstone 12 öresland enligt D. S. 958. C. I. Ståhle förklarar i sin uppsats De medeltida ledungsskatterna i Svealandskapen, sv. Hist. Tidskr. 1941, s. 202, att det knappast är troligt, att avraden varit nära 30 gånger större 1288 än på 1160-talet, varför den till Viby kloster donerade avraden ej skulle ha utgått ur hela byn. I betraktande av vad som här sagts om Hovs avradsutveckling på 1100-talet är nog en mångdubblad stegring ej omöjlig till 1288, därför att 1100-talsavraden ej vilat på någon verklig taxering av egendomen. Men naturligtvis kan den till Viby kloster donerade egendomen ha utgjort blott en del av Hov.

¹ Ett bevis härför är, att kyrkan i byn Eka hade dels halva byn, dels »sex solidos in eadem villa». Varför är det på något vis osannolikt, att kyrkan hade sex örtugars avrad i den andra byhalvan?

fattas med beteckningen »*possessiones et redditus*», d. v. s. besittningar och räntor.

Dessa räntor från senare delen av 1100-talet och början av 1200-talet visa avradsräntor, som bundits vid byar och delar av byar men ej vid taxerade jordlotter. Det är med andra ord den form av avrad, som vi känna från Östgötalagen och som där är normerad av attungsindelning.

Går man så över till de dokument vid 1200-talets mitt, där en verklig marklandsindelning för första gången påträffas, ställes man inför en påfallande terminologisk skillnad gentemot ovan behandlade brev. Ett odaterat brev (D. S. 893) omtalar ett jordbyte: »*ab eadem norlennom accepimus predium videlicet attaörthor, et sibi suderlennom, quod vulgo dicitur atta örtohor et siaxpennengaland, vendicavimus*». Detta brev visar, att utfärdaren ännu icke känt någon latinsk översättning på de nya jordindelningstermerna. I det första daterade brevet med marklandsindelning, av den 12 april 1268 (D. S. 532), talas det om »*solidus terre de faldonge*». I nästa brev, av den 31 maj 1269 (D. S. 539) talas om »*dimidia tertia marcha terre in Runby et dimida marcha in circumiacentibus prediis*». Därefter följer:

1273, 28 juli (D. S. 570). »*Quatuor marcae terre in husaby*».

1274, 13 februari (D. S. 572). »*Mansio nostra saltstade duas marcas terre in prediis continens*»; »*mansio Haraby viginti oras et unam terre continens*»; »*sex oras terre . . . suscepimus, ex quibus quilibet solidus marca argenti recompensatur. In hijs vero villis memorate et supererogate sex ore continentur, octo solidi terre in villa Lindabergi in Attundia, unus solidus Guttarör, decem denarii villa terwi, uweki duo solidi et quinque denarii, in stauu dimidius quintus solidus, in Hatunes dimidia ora*».

1274, 15 april (D. S. 574). »*Mansio que wathar dicitur juxta wirasund, sub qua due marce terre et quatuordecim solidi continentur*».

Konsekvent anges i dessa och senare brev markkatalet med »*marca (ora, solidus, denarius) terre*». En ny jordindelning, marklandsindelningen, har kommit i bruk.

Det behövs inga särskilt subtila distinktioner för att fastslå skillnaden mellan den tidigare avradsräkningen och den vid mitten av 1200-talet uppdykande marklandsindelningen. Snarare är saken så enkel, att man måste vara ovanligt bunden i en äldre uppfattning för att undgå att förstå den, sedan den en gång blivit påpekad. Hur evident den är, framgår av att professor Ivar Sjögren oberoende av min undersökning har kommit till samma resultat som jag i denna fråga. I sin uppsats »Fastighetsföryttring enligt Upplandslagen» underkastar Sjögren D. S. 51 och 63 en kort granskning och uttalar: »Det är tydligt, att det i de båda urkunderna varit fråga om gåvor till klostret av den avrad eller ränta (census), som utgick från de uppräknade hemmanen». Härav följer följdriktigt en annan slutsats: »Det bevarade urkundsmaterialet häntyder . . . på att den tid, vid vilken hemman i uppländska byalag vid avhändelse begynt betecknas med anlitande av markland och dess underavdelningar, är att förläggas till senare delen av tolvhundratalet»¹.

Sandström tycks icke äga någon kännedom om Sjögrens undersökning och resultat. I varje fall antyder han icke med ett ord denna undersöknings existens. Hans polemik riktar sig enbart mot mig.

Före marklandsindelningens genomförande rådde attungsindelning i Svealandskapen. För att bana väg för 1100-talsmarklandet måste Sandström försöka eliminera det vittnesbörd om en attungsindelning av jorden i Uppland, som finnes i ett dokument från år 1200, kung Sverker Karlssons frihetsbrev till kyrkan (D. S. 115). Konungen skänker här Uppsala kyrka »octo octonarios in villa upsalensi IIII in gorratung et IIII in scarpaloster». Sandström levererar två sinsemellan oberoende förklaringar till attungens förekomst i brevet. Den

¹ I. Sjögren, Fastighetsföryttring enligt Upplandslagen, Svensk Juristtidning 1941, s. 283. Även C. I. Ståhle, a. a. s. 201, har anslutit sig till min uppfattning: »Lönnroth uppvisar övertygande, att marklandet som term uppträdde först mot mitten av 1200-talet och avvisar med rätta de av Styffe anförda donationsbrev till Viby klostret som bevis för att marklandet existerat redan vid 1100-talets mitt».

ena är »att man i brevet med all sannolikhet har att se en i Östergötland utfärdad urkund, vid vars tillkomst det östgötska 'attung' av obekantskap med förhållandena i Uppland kommit till användning»¹. Att donationen utfärdats i Östergötland är endast ett antagande och ett osannolikt sådant, och även medeltida donatorer ha nog som regel haft reda på vad det är, som de donerat². Den andra förklaringen skulle vara, att termen »octonarius», som på latin ursprungligen betyder en enhet, som innehåller ett antal av åtta, här skulle betyda åtta öresland och således vara synonym med markland. Octonarius betyder emellertid i svenska medeltida dokument just attung, och som omskrivning för markland är termen lika okänd som monstros. Sandströms båda förklaringar kunna tävla sinsemellan i osannolikhet. Till det otvetydiga vittnesbördet i kung Sverkers frihetsbrev om attungens förekomst i Uppland kan numera läggas Ivar Sjögrens konstaterande av en form av fastighetsföryttring i Uppland, som varit äldre än Upplandslagen och som byggt på byamålsindelningen³.

Källornas uppgifter om marklandets första framträdande stå ej att rubba. Marklandsindelningen har efter 1200-talets mitt avlöst attungsindelningen av jord i Svealandskapen. Detta har inträffat samtidigt med ledingskatternas införande. C. I. Ståhle har betvivlat, att sistnämnda åtgärd kommit till stånd genom en »genomgripande reform» på Valdemar Birgerssons tid; skälet är, att vi sakna källuppgifter om en dylik⁴. Detta argumentum e silentio har i och för sig föga bärkraft; därtill kan det icke användas, ty den efterlysta källuppgiften

¹ Sandström a. a. s. 7. Erkännas bör i detta sammanhang, att Sandströms teori, att Gorrattung och Scarpaloster varit delar av Gamla Uppsala och ej självständiga byar, är både intressant och avgjort rimligare än min tidigare uppfattning i frågan.

² Fil. lic. Åke Ljungfors har i ett opublicerat arbete, som han haft vänligheten ställa till mitt förfogande, på grund av en diplomatarisk undersökning dragit slutsatsen, att ifrågavarande brev »antagligen utskrivits av någon klerk med förbindelser i Upsala».

³ Sjögren a. a. s. 281 f.

⁴ Ståhle a. a. s. 230 f.

finns: Sigtunaannalernas berättelse om hur Upplands folk förlorade sin frihet och pålades bl. a. skeppsvist efter slaget vid Sparrsäter¹. Av skäl, som jag tidigare framlagt och som även Ståhle funnit beaktansvärda, torde ledingskatternas liksom marklandets tillkomst approximativt kunna dateras till Valdemar Birgerssons regeringstid.

2.

I Danmark infördes marklandsindelningen vid 1200-talets början för att fördela skatteledingens bördor på jorden. »Skatten till konungen blev från och med nu personlig, vilande på var enskild bonde i förhållande till arealen av den jord han odlade», säger E. Arup härom². I Norge var omdaning av ledingen till stående skatt genomförd på 1270-talet; skattprestationerna utgjordes efter olika gårdsklasser, som i sin tur från slutet av 1200-talet reglerades efter landskyldsindelningen³. I Sverige infördes ledingskatterna och marklandsindelningen av allt att döma samtidigt under senare delen av 1200-talet. I den svenska Upplandslagen av 1296 heter det, att tre av de fyra »skepp» som ålågo ett hundare, skulle utgöras »slikt aff marklan iorpaer sum aff wighum manni». Jag har tolkat detta som en övergång till jordbeskattning enligt samma principer, som samma århundrade införts i Danmark och Norge.

Sandströms uppfattning är, att en på jordinnehav grundad statlig beskattning införts i Sverige först under Gustaf Vasas regering. Han förefaller här som annars fullkomligt obekymrad om analoga förhållanden i övriga nordiska länder och stöder sig helt på svenska källor.

Upplandslagens Konungsbalk flock X stadgar, att två skeppsvister skola utgöras i naturprodukter av hamnorna

¹ Lönnroth a. a. s. 66 f., 136.

² E. Arup, Leding og ledingssskat i det 13. aarhundrede, dansk Hist. Tidsskr. VIII 5, s. 220.

³ E. Bull, Leding, Kra 1920, s. 89 f.; Steinnes, Mål, vekt og verdereking i Noreg, s. 141 f.

och två i penningar med fyrtio mark för varje skepp. »Dessa skeppsvister skola utgå från alla tre folklanden, lika mycket av en markland jord som av en vigerman i fråga om tre skepp; det fjärde skall utgöras efter mantal av bönder och bondsöner, legodrängar och löskekarlar¹.» Sandström påpekar, att penningsskeppsvisternas belopp var fastställt lika för alla hundaren². »Då man icke kan antaga, att hundarena någon gång i historisk tid haft samma antal vare sig 'vigermän' eller markland, kan man ej heller antaga att vare sig uppländsk 'vigerman' eller uppländskt markland inom skilda hundaren haft lika belopp ledungslame att erlægga³. Denna Sandströms uppfattning av sättet för en kollektiv skatteprestations utgörande förklaras av att han uppenbarligen ej läst andra partier i min avhandling »Statsmakt och statsfinans» än de, som direkt beröra hans egna tidigare forskningar⁴. Den kollektiva summan i ett fall så-

¹ Jfr Å. Holmbäcks och E. Wesséns översättning i Svenska landskapslagar 1, Sthlm 1933, s. 47.

² C. I. Ståhle, a. a. s. 208, har anmärkt på att jag icke motiverat min uppfattning, att penningsskeppsvisternas sammanlagda summa var 80 mark. Motiveringen finnes, ehuru kanske väl sammanträngd, på s. 128 f. i min avhandling. Min uppfattning, att blott två »skepp» skulle utgöra 40 mark, beror ej på »bristande filologisk noggrannhet» och på en tolkning att »skepp» skulle språkligt betyda skeppsvist, såsom Ståhle förutsätter. Den beror på att i Upplandslagen liksom i Södermannalagen blott en skeppsvist utgår av varje skepp och att ett skepp svarar mot varje uppräknad skeppsvist. »Dessa skeppsvister», som utgå av markland såsom av vigermän av tre skepp och efter mantalet av ett skepp, omfatta även naturaskeppsvisterna. I Västmanland, där ledingen utgjort blott två skepp och i Södermanland, där den utgjort ett, ha naturaskeppsvisterna utgått med samma prestationer som av Upplands fyra skepp; det vore oförklarligt, om ej i alla tre landskapen naturaprestationen ursprungligen fixerats såsom en enda skeppsvist av ett skepp. Penningprestationen, den ursprungliga ledingslaman, har varit 40 mark från början; beträffande dess fördubbling och förvandling till skeppsvist samt naturaskeppsvistens klyvning hänvisas till den anförda utredningen i min avhandling. Västmannalagen har oegentligt fyra skeppsvister på två skepp, därför att den övertagit Upplandslagens term »skeppsvist» för ledingslama vid sidan av den ursprungliga termen.

³ Sandström a. a. s. 9.

⁴ Jag hänvisar till s. 10 f., 111., 120 f., 215 f. och 223.

dant som detta måste fördelas likformigt på skattedragarna — alldeles som naturaprestationen inom hamnan — och den i hundaret uppburna skattesumman kommer därför endast approximativt att svara mot den i lagen föreskrivna kollektiva summan. Själva den ifrågavarande flock 10 i Upplandslagens Konungabalk anger, hur den fjärde skeppsvisten skall fördelas, då den föreskriver, att varje legodräng skall utgöra 4 örtugar. Det är både möjligt och sannolikt, att i praktiken mindre olikheter förekommit mellan den enskilda skatteenheternas prestationer inom skilda hundaren, men det är den av lagen förutsatta allmänna normen för dessa prestationer, som här är av intresse. Och lagen måste räkna med ett lika antal vigermän — eller markland — i de olika hundarena, annars skulle grunden ryckas bort för hela dess indelning av folklanden i hundaren, skepp och hamnor.

Jag har underkastat hamneindelningen en ingående undersökning och kommit till resultatet, att enligt den äldsta källan, från 1312, hamnorna visat likformighet i markatal. C. I. Ståhle har anslutit sig till denna åsikt och själv anfört andra exempel på samma förhållande¹. Enbart detta är nog att avgörande visa, att marklandet på landskapslagarnas tid utgjort indelningsgrund för ledingsskatterna. Sandström ignorerar fullständigt både min och Ståhles framställning på denna punkt; ifrågavarande partier i våra avhandlingar synas ha gått honom spårlöst förbi.

Ledingsskatterna och marklandsindelningen infördes av allt att döma samtidigt i Sverige under senare delen av 1200-talet. Marklandet har utgjort indelningsgrund för ledingsskatterna i det skattesystem, som normeras av Upplandslagen. Denna nydaning har löpt parallellt med en likartad utveckling i Danmark och Norge. Sedan detta konstaterats, är det egentligen överflödigt att gå in på närmare diskussion av Sandströms teori, att markkatalet blivit beskattningsgrund först under Gustaf Vasas tid. För fullständighetens skull må dock detta göras på några punkter.

¹ Lönnroth a. a. s. 93 f.; Ståhle a. a. s. 219 f.

Sandströms stora bevis för sin tes är, att Åkerbo och Snävringe hundaren i Västmanland först 1539 började utgöra de gamla ledingsskatterna efter markatal, medan dessa skatter här tidigare utgjordes av hamnor med i medeltal 8 bönder. Denna iakttagelse är evident, och förhållandena i Åkerbo och Snävringe äro av största intresse för kännedomen om den ursprungliga ledingsindelningen i Västmanland. Emellertid kan det visas, att dessa två hundaren på 1530-talet intagit en särställning i skatteavseende, och av Bures extrakter av Erik av Pommerns jordebok förefaller det, som om så varit förhållandet redan 1413, då Bure som enda exempel på »hamnor» anfört dessas antal i Åkerbo och Snävringe. Enligt Undervisningen 1530—1533 ha Hagunda och Håbo hundaren i Uppland utgjort ledingsskatt efter markatal. Sandström hänför detta till en särskild skattläggning 1530, vilket han varken kan eller försöker bevisa.

Jag har, då jag i min avhandling »Statsmakt och statsfinans» vänt mig mot dessa Sandströms teorier, anfört några strödda exempel ur senmedeltida källor på att markatalet legat till grund för beskattningen. Ett härrör från en förteckning över skattegods i Ivar Axelssons län Färingsön: en bonde i Sätuna har »7 $\frac{1}{2}$ öretugsland där i byn och 6 $\frac{1}{2}$ örtugsland i Eneby, som han brukar till sitt eget bol och gör skatt och skyld av»; en annan har 18 $\frac{1}{2}$ örtugsland 3 penningland, »som skatt skulle gå av»¹. Sandström anmärker härtill, att »av de citerade uttrycken ingalunda kan anses framgå, att marklandstalet utgjort beskattningsgrund»². Man kan undra, vad Sandström skulle begära för uttryck för att erkänna, att detta framgår. Förteckningen omfattar »skattabondejord och småjordar», av vilka Ivar Axelsson skulle uppbära skatt såsom länsherre på Färingsön, och dessa jordars storlek definieras genomgående genom uppgivande av deras markatal. Kan man icke taga för ganska säkert, att den, som upprättat längden haft någon mening med sina

¹ Handskrift C. 11, R. A.

² Sandström a. a. s. 13.

uppgifter om markkatalet, som haft att göra med längdens syfte: att fastställa normer för Ivar Axelssons skatteuppbörd?

Sandström anmärker, »att ett angivande av skattegodsens storlek i marklandstal ingalunda är egendomligt för den av Lönnroth angivna källan». Det är så sant, som det är sagt, men det stärker ingalunda hans position.

Det andra exempel jag anfört ur senmedeltida källor, härrör från Ericus Olais krönika. Här nämnes som exempel på den hårda beskattningen under Erik av Pommerns regering, att en bonde, som odlade ett markland, fick betala 12, 16 eller 20 mark i »tributum majus»; det fanns t. o. m. bönder, som betalade 24, 26 och 28 mark. Sandström anser det »tydligt», att detta »ej heller säger något om marklandet som beskattningsgrund». Ericus Olai vill blott »belysa skattebeloppens oskälighet genom att ställa dem i relation till jordinnehavets storlek, angiven i det gängse marklandstalet»¹. Har då detta ej något att säga om de grunder, efter vilka skatten normalt beräknades? Om man i våra dagar sade, att en person med 5.000 kronors inkomst fick betala 500 kr. i skatt, skulle det enligt Sandströms sätt att se vara »tydligt», att därmed på intet sätt antytts, att skatten stod i någon relation till inkomsten. Det är ju nämligen den beskattade personen och ej inkomsten, som betalar skatten.

Mitt tredje och sista exempel var ett brev av kung Albrekt av den 12 juni 1366, vari konungen avstår från skatt av jord, liggande inom samma by eller hamna, där Klara kloster hade jord, och ägd av bönder, som ville till odling mottaga klosterjord inom dessa byar eller hamnor². Sand-

¹ Sandström a. a. s. 13 f.

² Svenska Riks-archivets Pergamentsbref från och med år 1351. 1, Sthlm 1866, s. 215. Sandström förklarar, att mitt referat av brevet, givet a. a. s. 99, är »ett verkligt koncentrat av oriktigheter» (Sandström a. a. s. 14). Jag medger gärna, att jag vid ett uttömmande referat av brevet borde ha tillagt till uppgiften, att bönderna utlovades skattefrihet, att deras utskylder skulle gå till klostret. Då detta saknar betydelse för den diskuterade frågan, trodde jag mig ha rätt att vara kortfattad på denna punkt. Någon annan »oriktighet» finns mig veterligen icke i mitt referat. Sandströms referat är ordagrant hämtat ur Svenska Riks-archivets Pergamentsbref.

ström finner det »fullständigt obegripligt», att jag anfört detta brev som exempel på skatteindelning efter jordatal. Man kan ej förvåna sig över att Sandström finner detta obegripligt, ty det måste den göra, som icke har läst ovannämnda parti av min avhandling, där jag uppvisar, att hamnorna visat likformighet i markatal. Brevet visar, att hamnorna voro fixerade jordenheter och ej indelade efter bondetal, eftersom det talas om jord, liggande i den ena eller andra hamnan. Hamnorna utgjorde enligt andra källor indelningsgrund för ledingskatterna och stodo i relation till marklandsräkningen: alltså ger brevet exempel på skatteindelning efter jordetal. Häri ligger intet besynnerligt.

Under den långa tidrymden mellan 1200-talets mitt och 1530-talet har skatteväsendet i Sverige undergått flera stora förändringar. Bl. a. har införandet av gård- och settingsindelningen under unionstiden gjort mycket för att återföra skattskyldigheten från jorden till bondehushållet¹. Men detta får ej skymma bort det till överflöd bevisade faktum, att marklandsindelningens införande på 1200-talet har stått i samband med en övergång till jordbeskattning.

3.

I min bok »Statsmakt och statsfinans» ingår även en undersökning över marklandsindelningens konsekvenser för 1200-talets jordägo- och avradsförhållanden. Jag har gått igenom samtliga dokument fram t. o. m. 1296, som röra försäljningar och pantsättningar av marklandsindeldad jord, och funnit, att de nästan undantagslöst fastställa en bestämd relation mellan pris och markatal. Jordpriset har varit bestämt av marklandsindelningen, och i flera fall anges rättsgrunden härför med klara ord: kravet på »justum pretium» enligt kanoniskrättslig princip. Bestämmelsen i Upplandslagens Jordabalk flock 10, att städja och avrad skola givas så, som jordägaren och landbon komma överens om, tolkas med utgångspunkt

¹ Lönnroth a. a. s. 216 f.; jfr Sandström a. a. s. 12.

från dessa resultat, som en ny åtgärd, avsedd att göra avrads- och jordprisförhållandena smidigare.

Sandström finner, att jag »fullständigt brister i bevisningen för detta antagande av ett allmänt gällande justum pretium. Granskar man de av Lönnroth anförda exemplen, faller det genast i ögonen att termen 'justum pretium' användes allenast i de fall, då kyrklig institution eller person förvärvar jordegendom, medan termen 'plenum pretium' kommer till användning vid köp mellan (oskylda) lekmän. Lönnroth anser, uppenbarligen att de båda termerna äro synonyma — med all säkerhet med orätt.» Sandström gendriver detta och fortsätter: »Det är av Lönnroths nämnda exempelsamling från 1200-talets senare hälft troligt att kyrkan vid sina jordköp då sökt och även i vissa fall lyckats köpa jord till bördslösenpris (betecknat som 'justum pretium'), varvid väl kyrkan gjort sin makt över själarna gällande. Att av dessa förhållanden sluta till ett 'allmänt gällande justum pretium' i meningen av ett lagfästat allmänt, även utanför bördslöseninstitutet bundet jordvärde är däremot ett påtagligt felslut»¹.

Det är kanske illa, att jag ej försett min förteckning över försäljning av marklandsindelad jord före 1297 — som ej upptar »vissa exempel», såsom Sandström uppger, utan samtliga fall — med en populariserad tabell över jordpriserna. Men man kan ej göra allt för att rädda omisstänksamma och brådskande kritiker från fallgropar, och av min framställning framgår fullt tydligt, vad saken gäller. Det är nämligen ej, som Sandström tror, på de få fall, då termerna »justum pretium» och »plenum pretium» kommit till användning, som jag stöder min uppfattning. Utan det är på att de genomgångna försäljningarna och pantsättningarna *nästan undantagslöst* tillämpa samma prisnorm: en mark silver för örtuglandet. Man har härvid noga följt penningens sjunkande kurs i förhållande till silvret under 1200-talets senare del. De fall, då termen »justum pretium» kommit till användning, äro av intresse därför, att de visa rättsgrunden för det bundna

¹ Sandström a. a. s. 15 f.

jordpriset. Det har verkligen aldrig fallit mig in, att »justum pretium» och »plenum pretium» skulle vara synonyma, men väl att de uttrycka en och samma ekonomiska realitet.

Sandström kräver ett påvisande av att justum pretium-principen tillämpats i Upplandslagen: »innan så skett, innebär lagtolkning med stöd av den förmenta principen en betänklig circulus in demonstrando». Alldeles riktigt. Jag har anfört i min undersökning, att första flocken i Upplandslagens Jordabalk föreskriver priset en mark silver för örtuglandet vid bördslösen. Det finns intet, som säger, att lagen ej förutsatt detta pris som norm för andra jordköp, och vi veta nu av dokumenten, att man i praxis generellt tillämpade justum pretium.

Det torde efter påvisandet härav vara överflödigt att gå närmare in på Sandströms teori om bördslöseninstitutets betydelse för marklandsindelningens tillkomst. Jordpriset vid bördslösen har blott varit ett utslag av gängse, laga värdering. Denna värderings betydelse för 1200-talets jordägo- och avradsförhållanden och därmed för det svenska agrarsamhällets utveckling ligger i öppen dag och har närmare preciserats i min avhandling.

Min granskning av landsarkivarien Sandströms polemiska uppsats »Marklandet i Svealandskapen» är avslutad. Det torde av denna granskning framgå, att Sandström ej lyckats gendriva mina resultat, varken i fråga om tiden för marklandsindelningens införande, dennas sammanhang med den svenska statens övergång till jordbeskattning, eller i fråga om »justum pretium».

Sandströms »diskussionsinlägg» bär alltigenom prägel av att vara ett hastverk. Författaren har ej givit sig tid att ens nödtorftigt sätta sig in i den lilla litteratur, till vilken han haft att taga hänsyn. Han har helt levat i sina egna, tidigare framlagda teorier. Med en del av källmaterialet har han varit förtrogen sedan gammalt; det övriga har han ej skänkt många tankar.

Landsarkivarien Sandström har i sina tidigare skrifter lämnat flera nya bidrag till diskussionen om Sveriges medeltida skatte- och jordindelningsförhållanden. Det är ej många av hans resultat, som stått sig inför närmare granskning. Men det skulle vara mig fjärran att på grund härav stämpla dessa arbeten som »förfelade».

Erik Lönnroth.